

ДИМИТЪР ПОПОВ

Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

✉ d.popov@shu.bg

ЛИНГВИСТИЧНА ПЕРСОНОЛОГИЯ ПО ГОВОРА: ТЕОРИЯ, МЕТОДОЛОГИЯ И ПРАКТИКА

Превъплъщенията на гласа

Анотация

Лингвистичната персонология представя един нов теоретичен и приложен научен подход за характеризирание на говорещия въз основа на неговите гласови трансформации в областта на съдебната фонетика. Приложният аспект предлага описание на физиономичните признаци на речевите маркери и техните антропофонични индикатори, които дават възможност за конструиране на речевия профил (портрет) на дадена личност на базата на взаимодействието на две величини: персонална идентичност и персонален глас с неговите уникални свойства.

Ключови думи: лингвистична персонология, човешки глас

В настоящето идеята за антропоцентричността на езика има все по-ключово значение. В края на XX в. езиковедите започват да се обединяват около схващането, че в лингвистичната наука настъпват коренни изменения, които се заключават в преход от разглеждането на езика като независима от човека самостоятелна система към описание на езика като антропологичен феномен ([9]). Осъществява се преориентация на лингвистичните изследвания върху основата на новата антропоцентрична парадигма. „В антропологичната лингвистика се чуват отначало плахи, а постепенно все по-уверени гласове, че в полезрението на лингвистите централно място трябва да заемат не структурните характеристики на езиковите формации, а говорещата личност“ ([5]).

Така езикът, разглеждан като реч на индивида, започва да се осъзнава като многоизмерен изследователски обект, защото представата за него би могла да се експлицира чрез неговото физическо Аз, социално Аз, интелектуално Аз, емоционално Аз или речемисловно Аз и всеки един от тези аспекти може да бъде показателен за определяне на типичната характерология на персоналното речево поведение на даден човек. Именно такъв подход за многоаспектно изследване е въведен от

автора на настоящата статия в новоизлязлата монография „Лингвистична персонология по говора. Превъплъщенията на гласа“, където е приложена методологията на лингвистичната синергетика, защото синергетичният подход дава възможност да бъдат изследвани инхерентните характеристики на човешкия глас и тяхната вариативност в речта на дадена личност или група в зависимост от времевите, географските и други фактори ([12]: 12–15).

Интересът към тематиката за човешкия фактор в езика и речта все повече се задълбочава, като намира конкретен израз в изследванията на приложните науки. Отделните направления в съвременната приложна лингвистика не правят изключение (развиват се съдебната фонетика, юрлингвистиката, разследващата журналистика, преподаването на език със специализирано предназначение, чуждоезиковото обучение, речевата терапия, социониката и др.).

Лингвоперсонологията (от лат. *lingua* ‘език’ и *persōna* ‘личност’) е приложна езиковедска дисциплина, чийто обект за изучаване е езиковата личност. Терминът *лингвистична персонология* е въведен за първи път от руския лингвист Владимир Петрович Нерознак за обозначаване на новата научна дисциплина ([11]).

Предмет на изучаване в лингвоперсонологията са различните аспекти за описание и идентификация на езиковата личност, напр. разнообразието в качеството на гласа и вокалната вариативност, експресиите и конотациите в речта и текста, специфичната фигуративна употреба, типичните грешки в устната и писмената реч, свидетелствата на речевата патология и др. персонални особености.

Ключовото понятие *личност* / *персона* (от лат. *persōna* ‘маска на актьор, роля, личност, характер, типаж’) означава индивид, човек, който изпълнява различни социални роли в живота ([21], [10]); маската или лицето, с което човек се представя пред света ([22]); *alter ego* (от лат. *alter ego* ‘другото Аз, второто Себе си’) – втора наша същност, „втората природа“ на човека, „втора самоличност“ или *персона, скрита вътре в личността* ([25]).

Мисълта за необходимост от синтез на хуманитарните науки в рамките на някаква специална дисциплина (като персонологията, например) е изказана за първи път от Николай Сергеевич Трубецкой, според когото под личност се разбира „не само отделният човек, но и народът“. „Частночовешките“ прояви на личността, също както и „многочовешките ѝ прояви“, се характеризират с определени свои състояния или „индивидуации“ ([17]: 3–7). Философският термин *индивидуация* означава „характерното за даден индивид“. Той е известен още от Аристотелевата „Метафизика“ ([1]) като *ousía* – (от гр. ‘неделимост, субстанция, неделима същност’; по-късно в лат. *individuum* ‘неделим’, *indivuitas* ‘неделимост’). Теорията за индивидуалната характеристика за идентичност, т.е. за присъщото на личността собствено качество

или за принципа на индивидуацията, е намерила израз и в едноименно съчинение на Тома Аквински “De principio individuationis”.

Ето защо В. Нерознак смята, че в рамките на общата персонология може да бъде откrojена в самостоятелно направление на науката за езика лингвистичната персонология, която да изследва състоянието на езика (индивидуациите), както на частночовешката езикова личност (идиолектната личност), така и на многочовешката (полилектната) езикова личност – народа. Според него в антропоцентричната система се извършва последователна смяна на индивидуациите у всяка конкретна езикова личност.

В англоезичната лингвистика представата за лингвистичната персонология като нова наука се прокрадва едва в наши дни под влияние на руската лингвистика, която вече има известна история и традиция. Застъпва се схващането, че *лингвоперсонологията* (англ. *linguapersonology*) е наука за изследване на „езиковата личност“ (англ. ‘linguistic personality’) – термин, използван още в началото на XX в. от Йохан Лео Вайсгербер ([3]), без обаче да бъде дефиниран от него, но по-късно добре описан и проучен от Г. Богин ([2]), Ю. Караулов ([7]), М. Китайгородска и Н. Розанова ([8]), В. Нерознак ([11]), В. Г. Гак ([4]), В. Шаховски ([18]), Иванцова ([6]) и др. Целта на лингвоперсонологията е да идентифицира типологичните езикови и културни закономерности в комуникативното поведение на обобщени персонажи – такива като например „учител в училище“, „руски интелектуалец“, „китайски (традиционен) лечител“, „американски адвокат“, „английски сноб“ и т.н. ([23]: 35).

Що се отнася обаче до опита представата за лингвистичната персонология да се сведе конкретно до инхерентните и атитудиялните характеристики на говора, то Едуард Сепир е един от пионерите в лингвистиката, който я свързва с персонологията на базата на възгледите си за речта. Той формулира тезата, че „обичайната реч се проявява в качеството си на своеобразен потенциален символ на социалната солидарност на всички говорещи на даден език“, при което според него „по един или друг сленг се разпознава принадлежността на говорещия към някаква неорганизирана, но при това психологически не по-малко реална група“ ([16]: 231–232). Това му дава основание да констатира, че „между признатия диалект или целия език и индивидуализираната реч на отделния човек се открива някакъв тип езикова общност, която *рядко е предмет на внимание на лингвистите, но е извънредно важна за социалната психология*“ (пак там). Като предмет за анализ Е. Сепир предлага да се изследва живата човешка реч и прокламира идеята *речта* (и по-точно: речевото поведение) *да се разглежда като личностна черта*.

При такъв подход вниманието на американския лингвист до голяма степен е насочено към въпросите на вариативността на такива елементи на езиковата форма като *гласа, гласовата динамика, включваща интонацията, ритъма, плавността на речта, темпото, силата на звука*.

„Характерните качества на гласа, фонетичната организация на речта, бързината и относителната яснота на произношението, дължината и строежът на изразите, характерът и обемът на речника, употребата на специфична лексика, способността на думите да откликват на потребностите на социалната среда, и в частност – ориентацията на речта към *езиковите навици* на своите събеседници, всичко това са многочислени комплексни показатели, характеризиращи личността“ ([16]: 233). И тъкмо тези особености на речта, по мнението на Е. Сепир, се проявяват в речевото поведение като характерни черти на дадена личност. Това дава и основание на този автор да публикува още през 1927 г. програмната статия „Речта като личностна черта“ ([24]). Изводът, който се прави там, е, че *езиковите навици* (лат. *habitus* ‘свойство, склонност, нагласа’) на човека са много важни като безсъзнателни индикатори на най-съществените черти на неговата личност.

Независимо от това, че сам авторът определя подхода си по-скоро като интуитивистки, смело може да се признае неговата проникателност на професионален наблюдател и изследовател на живата спонтанна реч. Според него „в речевото поведение се открояват няколко различни равнища“, сред които *човешкият глас* е „най-ниското или най-базовото качествено равнище на речта“ (т.е. *фонационното качество на гласа* в съвременната терминология) и тъй като представлява „сложен сноп от реакции“, в най-общ смисъл може да се разглежда като „форма на жеста“ ([16]: 287). И по-нататък: „Гласът обикновено се смята за чисто индивидуална материя“, но „наред с индивидуалното, гласът притежава също и някакво социално качество“ ([16]: 288). И ако се направи опит от гласа да бъдат изведени фундаменталните личностни черти, то е необходимо да се разграничи социалният елемент от чисто личностния. Защото гласът в известен смисъл е символен показател за личността като цяло. Именно в гласа на индивида има нещо показателно за неговата личност. Въз основа на гласа много може да се разбере и да се научи за човека. Като следващо второ речево равнище Е. Сепир откроява *гласовата динамика*, която илюстрира представата за самия глас плюс множеството вариации на поведението, които се преплитат с гласа и му придават неговото динамично качество. Към аспектите на гласовата динамика Е. Сепир причислява интонацията, ритъма, относителната плавност/гладкост и темпо на речта, представата за които в настоящето се обобщава с термина *речева прозодия*. Към третото равнище в хода на анализа на речта авторът причислява *произношението* в неговата цялост и по-конкретно обособява индивидуалните нюанси на произношението, които са маркирани със специфична окраска, т.е. *тембъра*, представящ качествените характеристики на гласа. Четвъртото речево равнище е представено чрез *лексиката* и *речника*, а те, както е известно, са свързани с предпочитанията, нагласите и склонностите на човека – да предпочита или да избягва употребата

на определени речеви единици. Така те всички, взети заедно, стават отличителен признак за териториалната, статусната или професионалната принадлежност на индивида. В качеството на пето равнище за анализиране на речта Е. Сепир предлага наблюдението върху *стила*. Той дори уточнява, че стилът реално представя речевото ежедневие, характеризиращо както социалната група, така и индивида, които се илюстрират целокупно чрез гласа, гласовата динамика, произношението, лексиката и стила. И на основата на тези пет речеви равнища се оформят експресивните стереотипи на човека.

В съвременната наука за интерпретацията на човека като личност в парадигмата < индивид – личност – индивидуалност > същият се разглежда като проява на три направления: биогенетическо (темперамент, възраст, пол и др.), социогенетическо (социални роли, нагласи и ценностни ориентации) и персоногенетическо (самосъзнание и творчество, полова идентичност, мотиви, смисъл на живота) ([15]: 175).

Феноменът *езикова личност* се утвърждава като „многослоен и многокомпонентен набор от езикови способности, умения, готовности за осъществяване на речеви постъпки с различна степен на сложност, постъпки, които се класифицират, от една страна, по видовете речева дейност, а от друга – по равнищата на езика, т.е. фонетика, граматика и лексика“ ([7]: 29).

Лингвоперсонологичното пространство се създава предимно от разнообразието на ментално-езикови типове личности и богатия характеристичен спектър, който формира това разнообразие. Лингвоперсонологията в момента се намира в стадий на доформиране на представите за обекта (човека / личността) и за предмета (език / реч) на изследване, както и на определяне на методите, подходите и процедурните методики за анализиране на същността на феномена езикова личност с цел профилиране на нейната персоналност. Във връзка с това тук заслужава внимание както функционирането, така и варирането на лингвоперсонологичните езикови особености, които дават възможност за правилното диагностициране на различните типове носители на езика и помагат за създаването на многопланова разработка на тяхната типология.

През последните десетилетия броят на научните изследвания, посветени на изучаването на езиковата личност, се е увеличил драстично. Учените предлагат различни тълкувания на това понятие и дискутират различни аспекти на структурата и свойствата на лингвистичната персоналност. В широкия смисъл на думата, лингвистичната персоналност представлява абстрактен модел на определено количество носители на даден език, а в тесен – систематизирана комбинация от езикови и речеви единици, които са характерни за определен говорещ / пишещ. При това е необходимо да се отбележи, че диапазонът на вариативност на звуковия план на изразяване на *homo loquens* (‘говорещия човек’) е несъизмеримо

по-широк и по-богат от инвентара с графически средства в писмената реч на *homo scribens* ('пишещия човек'). И всеки индивид осъществява сам по себе си избора на звукови средства, опирайки се на собствените си „вкусови рецептори“, които формират неговото ежедневно „речево меню“. Така езиковата личност проявява стереотипните (дистинктивните) признаци на своята социална група и осъзнава индивидуалната си корпоративна принадлежност към нея. Детерминиращите признаци за правилното диагностициране на индивидуалната реч биват два вида: собствено езикови и външни. Собствено езиковите признаци за описание на личността се основават от една страна на изследването на формалните (фонетични, лексикални, граматични, стилистични и текстови / дискурсивни) характеристики, базирани на стила (в англезичната терминология *style-based features* – Д. П.), а от друга – на неформалните (съдържателни, смислови, мотивационни и др.) характеристики, базирани на съдържанието (известни в англезичната лингвистика като *content-based features* – Д. П.). Външните детерминиращи признаци не могат да бъдат обяснени без привличането на екстралингвистичните фактори. Към тях се отнасят признаците, свързани със социалните характеристики на личността, особеностите на нейната психика, джендърната ѝ идентичност и др. Менталните, езиковите и поведенческите особености на личността, нейната националност, идентичност и индивидуалност стават обект на внимание на все повече съвременни изследвания. Езиковата личност и лингвистичната персоналност се поставят в центъра на комуникацията като отражение на собствения езиков опит на даден индивид, както и на опита на цялото човечество, изразено чрез езика. Особено място в последно време заемат изследванията, които си поставят за цел да проучат авторската индивидуалност в даден текст или дискурс, идиолекта на дадена личност, параметрите и особеностите на нейното речево поведение, спецификата на речевия репертоар на говорещия, изграждането на неговия речев портрет, т.е. методиката за профилиране на индивида по характерните му езикови белези. Съвкупността от всички тези признаци дава основание индивидуалността на речта да се разглежда като конотативна знакова система (като конотативна семиотика), като под *конотация* тук се има предвид сумата от емоционално-оценъчни компоненти, съпровождащи денотативното значение в реалния речев акт и влияещи на крайния смисъл на възприеманото изказване (срв. [14]: 94).

Факторите, въз основа на които се изгражда речев портрет на определена личност, са от различно естество, напр. биолектни (възраст и пол), социолектни (обществено положение, професионална принадлежност, образование, месторождение, начин на живот – градски или селски), символелектни (отношението към езика чрез сигнали – прозодия и емоции), етнолектни (маркери за етническа идентичност), сексолектни (маркери за джендърна идентичност) и политиколектни (маркери, свидетелстващи за езиково пристрастие, за персонални възгледи).

Актуалността на тематиката, свързана с въпросите на лингвистичната персонология по говора, ангажира вниманието в частност във връзка с осъществяването на различни практически цели и задачи: идентифициране на говорещото лице по гласа и създаване на профил на неговото речево поведение; разпознаване на идентичността на човека по неговия глас; диагностициране на речевите нарушения, свързани с патологията на говора по данни на гласа; характеризирание на произносителните навици и определяне на стила на произношение според маниера на говорене в норма и патология; определяне на социално-демографските признаци (образование, занятие, професия, местоживее-не, пол и др.) на дадена личност по гласа и пр.

Както е известно, съвременната лингвистика на вариативността (от англ. *Variational Linguistics* и от нем. *Varietätenlinguistik*) като част от социолингвистиката в рамките на приложната лингвистика се занимава с многообразието на формите и изобщо с вариативността в сферата на даден естествен език и съответно в идиолектите, опитвайки се да свърже проявите на речевата вариативност с извънезиковите фактори като възраст, пол / джендър или социална / регионална принадлежност и наблюдавайки индивидуалните специфични стилистични изменения и характеристични особености в употребата на речта. *Вариететът* (от англ. *variety* – разновидност, разнообразие, многообразие) като форма на екзистенция на езика е обобщаващо понятие, в което се вписват всички възможни различни субкодове; това е общ термин за обозначаване на някаква особена кохерентна езикова форма, при която могат да бъдат използвани специфични екстралингвистични критерии за дефинирането ѝ като *разновидност*. Например географски дефинирият вариетет е известен като *диалект*, вариететът на социална основа – като *социолект*, функционалният вариетет – като *професионален език*, *подезик* или *жаргон*, а ситуационният вариетет – като *регистър* ([19]: 827). По тази логика и половият / джендърният вариетет може да бъде назован *сексолект* ([13]). Така в духа на вариететната лингвистика *целокупният български език* би могъл да бъде представен обобщено като някаква абстракция в смисъл на *диасистема*, изградена от вариетети, които да послужат за многоаспектното моделно описание на езиковата личност с цел лингвистичното ѝ профилиране по говора. Така се оформя мнението, че изследванията, посветени на вариативността, се опират на употребата и на функционирането на *лектната (говорната) вариативност* (на наличието на диалектни, социолектни, региолектни и всякакъв друг вид лектни особености), чиито конкретни прояви намират физиономичен израз при характеризирането на речта на даден говорещ / пишещ и помагат за създаването на определен речев профил, т.е. идентифицира се човешкият персонален легостилистичен репертоар като тип поведенчески речев акт. В американската вариететна лингвистика, която се занимава с въпросите на *структурната хетеро-*

генност (от англ. *structured heterogeneity*) и *вътрешноприсъщата вариабилност* (променливост, изменчивост – от англ. *inherent variability*) на естествения език, централно място заема опорният термин *лект* (от гр. *λέγω* ‘говоря’, *λεκτός, λεκτόν* ‘говор, дума, израз’) в смисъл на: всякакъв вид различим вариетет в езика и речта (регионален, социален, локален и пр.). В сложни думи (напр. социолект, диалект, идиолект) той съществува като базов елемент, докато първите съставки показват конкретния тип на вариетета.

За целите на лингвистичната персонология би било целесъобразно да се приеме следната, макар и вероятно неизчерпателна, терминологична таксономия като подходяща за характеризиране на езиковата личност с оглед на вариетета според наличното своеобразие на езиковите средства:

1) *диалект* (локален, диатопичен вариетет) – идентификация на елементи от местен говор;

2) *социолект* (функционален, диастратичен вариетет) – идентификация на елементи от групов / корпоративен жаргон, сленг, професионален говор; употребите на младежкия говор напр. биха могли да свидетелстват за поколението на носителя на езика (възрастов параметър);

3) *регистър* (стилистичен, ситуационен, диафазичен вариетет) – идентификация на физиономични елементи от стилистичния регистър на комуниканта в конкретна ситуация на общуването;

4) *региолект* (ареален вариетет) – идентификация на елементи, свидетелстващи за принадлежност на лицето към определен географски район, т.е. наличие на преобладаващи елементи от западнобългарското / източнобългарското наречие;

5) *идиолект* (индивидуален вариетет) – идентификация на елементи, свидетелстващи за уникалната комуникативна индивидуалност в маниера на изразяване на езиковата личност;

6) *етнолект* (етнически вариетет) – идентификация на елементи от езика на дадена етническа група;

7) *сексолект* (джендърен и / или полов вариетет) – идентификация на езикови елементи, сигнализиращи за принадлежност към биологичен пол и/или джендърна ориентация на езиковата личност;

8) *ксенолект* (чуждестранен вариетет) (от гр. *ξένος* ‘чужд’ и *λέγειν* ‘начин на изразяване’; в англ. *foreigner talk* ‘говор на чужденец’) – идентификация на чуждоезикови елементи в речта, чуждински „акцент“ в езика, който не е роден за говорещия, но е официален като употреба в определена държава (национальноезикова общност), т.е. отклонение от стандартния език;

10) *политолект* (политически вариетет) – идентификация на елементи, които биха могли да бъдат свързани с нагласата, персоналните убеждения, светогледа, пристрастията на човека към определен тип политическо мислене;

11) *диахроничен вариетет* (исторически, генерационен вариетет) – идентификация на архаични елементи, които могат да сигнализират и за поколението на автора на речта (възрастовата група, към която принадлежи);

12) *диамезичен вариетет* – идентификация на типични езикови елементи, присъщи за канала (медиума) на комуникацията – форми на устната реч (напр. разговори по телефона) / форми на писмената реч (текстове), чието авторство се приписва на определено лице;

13) *ендолект* / *екзолект* – идентификация на езика (говора) като роден за дадена личност / или като чужд;

14) *ортологичен вариетет* (в сферата на *ортоепията* / *ортографията*) – идентификация на нормативни (коректни, правилни) елементи и отклонения от нормата (неправилности, типични речевни грешки, прояви на некоректност, хиперкоректност или типични експресивни варианти) в говора или в текста на определен носител на езика (речта), свидетелстващи за нивото на лингвистичната му компетентност, на образователния му ценз и потенциал.

Този списък, който способства за характеризиране на вариетета в речевия репертоар на личността, има по-скоро указателен, а не задължителен характер, и той остава отворен (не претендира за изчерпателност), поради което може да бъде допълван.

Особено важен е и въпросът за това, в какви езикови сфери се наблюдават формите на вариетет и какъв е режимът на тяхната употреба. Като подходяща илюстрация за таксономично представяне и моделно класифициране на вариативните явления в персоналната практика може да се използва многостепенният йерархичен модел на българската реч, базиран върху трихотомията *стандарт*, *субстандарт* и *нон-стандарт*, представен с оглед на спецификите на изговорния вариетет в съвременното българско произношение.

В персонологията по говора величините *глас* и *идентичност* като основни характеристики на речта са особено важни за изследванията в съвременната приложна лингвистика, защото дават възможност разработката на редица нови мултимедийни приложения в сферата на високите технологии (в системите за разпознаване на реч, за речев синтез, за трансформирането на текст в реч и обратно) да бъде предоставена на потребителите на информация (хората) в системите за общуване между човека и говорещите автомати на базата на гласовия интерфейс, в съвременните масмедии, в електронното обучение (включително изучаването на чужд език и обучаването на незрящи студенти), в системите за диагностика и корекция на говора и не на последно място – за обективната идентификация на гласа по говора (в съдебната фонетика – от англ. *forensic phonetics* при изработването на т. нар. гласов отпечатък – от англ. *voiceprint* по аналогия на пръстовите отпечатъци – от англ. *fingerprint* като надеждни солидни биометрични доказателства в криминалистика-

та) и като цяло – за създаването на персонални речеве портрети (профили на говорещи лица). Всеки изследовател, който се захване да анализира *гласа* и *индентичността*, би следвало да си даде сметка, че за да бъде обобщена и обединена многоаспектната налична информация върху разглежданата тематична диада, е необходимо да бъдат проследени приносите в областта на философията, антропологията, социологията, неврологията, когнитивните науки, психологията и лингвистиката, от една страна, а от друга – би било целесъобразно да се прецени трудоемкостта и сложността на самия анализаторски процес, т.е. да се има предвид обстоятелството, че самото изучаване на човешкия глас изисква задълбочени познания и умения, както и продължителна опитна практика в областта на експерименталната фонетика и психолингвистиката (наред с другите възможности, от които би могъл да се ползва даден изследовател, като например компетентното боравене със специализираните софтуерни програми и умението да се транскрибира реч).

Устната реч (дискурсът) предлага богато количество информация за характеризиране на комуникацията, защото, от една страна, сигнализира дискретни последователности от „дигитална“ информация, а, от друга страна, внася и допълнителна информация за говорещото лице, т.е. „аналогова“ информация. Ето защо в ежедневната реч в режима на нейната реална употреба (англ. *speech in on-line performance*), а също и независимо от формата на речта (устна или писмена), се забелязват следи от различни персонални носители на речта, които участват в комуникативния процес. В устната комуникация тези следи се виждат не само на лексикалното или на синтактичното равнище, но също и на фонетичното, например в прозодията, качеството на гласа и в използваните от говорещия вокални различия и др. Именно в употребата на речта си проличава дали даден глас принадлежи към определена група говорещи и същевременно с това на фона на „общия хор“ на говорещите персони се разпознава неговата уникалност и индивидуалност. За реципиента *гласът* като израз на *персоналността* представлява „визитната картичка“ на дадена личност ([20]: 1), сиреч „гласовият отпечатък“ на говорещото лице или *симптомът* (признакът) за неговата идентификация, и не на последно място – *знакът* за неговата идентичност. Бидейки не само индивидуален, гласът е и уникален. Както един човек има свои собствени пръстови отпечатъци, които характеризират неговата индивидуалност, така и тембърът способства за характеризиране на персоналността на гласа. Самото название *тембър* е психоакустическа характеристика на гласа, еквивалентна на термина *фонационен тип* във фонетиката. По характерния тембър на говорещия се съди и за емоционалното състояние на неговата реч.

Цялостната характеристика на речевия репертоар на определен говорещ води до изграждането на речевия портрет на индивидуалния тип личност (неговата социална роля, отношения с другите, поведе-

ние). При това стандартната употреба на езика е основният критерий, изходното ниво, на чиято база се измерват всички други факти от регистъра за диференциация на личността.

За целите на една фоноскопска експертиза с оглед на идентификацията по гласа дискурсът като експликация на персоналното комуникативно поведение може да бъде представен *аудиално* (акустично и транскрибиран) или *аудио-визуално* (като цялостно, ситуирано комуникативно събитие), свидетелстващо за действията и постъпките на говорещото лице в реално време с помощта на специализиран мултимедиян софтуер.

Предаваните чрез речевия сигнал специфични характеристики, присъщи на дадена говореща личност, могат да информират реципиента и да му дадат възможност да ги опише и да класифицира говорещите по възраст; по произносителен стил; по езика, на който разговарят, както и да разкрие техните емоции, дори здравословното им състояние и пр. Именно по такива налични белези говорещият може да бъде разпознат от слушащия, или казано по друг начин, определени персонални характеристики на едно лице може да се окажат достатъчно физиономични, за да бъде определена и верифицирана неговата идентичност.

Речевото портретиране е уникално изследване за характеризиране и типизиране на личността въз основа на специфичния ѝ начин на говорене и изразяване.

Идентифицирането на дадена говореща личност не би могло да се осъществи, ако не са налични съответните контролни примери.

За целите на речевото портретиране на говорещия (профилиране – от англ. *Speaker profiling*, нем. *Sprechererkennung*, рус. *портретирование говорящего*) е необходима речева проба (аудио запис) на непознато говорещо лице, на основата на която да бъде създаден негов индивидуален речев портрет. Синонимични за този вид дейност са термините *гласов анализ* (от нем. *Stimmenanalyse*) и *гласово профилиране* (от нем. *Stimmenprofiling*).

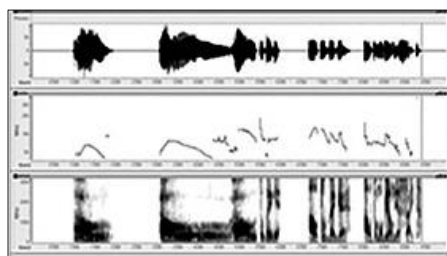
Изготвянето на речев профил на даден говорещ е предмет на внимание на изследователските лаборатории по приложна лингвистика, които се занимават с експериментална фонетика, както и тези в криминалистиката, в които се цели да бъде идентифицирано заподозряно лице. Необходимата полезна информация за това включва конкретни признаци от речевия репертоар на говорещия, които свидетелстват за неговата възраст, пол, регионален произход, социален статус и следи от чужд акцент в изговора. Следователно профилирането като акт на демаскиране на идентичността на говорещия включва екстракти от информация за даден индивид в качеството му на анонимен извършител, направени въз основа на инкриминиран речев материал и сигнализиращи неговата джендърна ориентация, възрастта, диалекта му, както и признаци, свързани с респираторните му особености, неговата фона-

ция, артикулация, маниер на говорене и др. Ето защо, ако дадена личност принадлежи към определена регионална диалектна общност, би могло тя да бъде разпозната и идентифицирана въз основа на някои акцентни признаци, които препращат към спецификата на нейната реч.

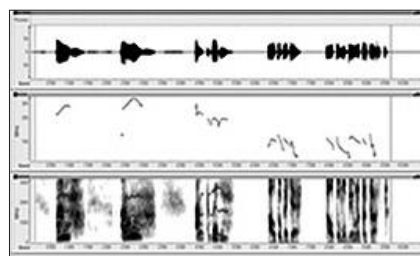
Наред с това, персоналният акцентен признак на индивида зависи също и от неговата образованост, както и от степента на владение на родния език и дори от регионалния езиков ареал, в който той е живял през последните няколко години. При говорещи лица, израсли в условията на билингвизъм, където единият език е официален, а другият език е „майчин“ и се използва предимно в домашни условия, книжовното официално произношение в редица случаи е забележимо нюансирано (повече или по-малко) с елементи от неофициалния за страната език.

Експертната оценка би следвало да се прави въз основа на акустичния и лингвистичен анализ на гласовите проби, както и на тяхната перцепция, за да се осъществи обективно установяването на съвпадение на данните.

В заключение казаното дотук може да бъде илюстрирано с няколко речеви ексерпта, чиито акустични образи онагледяват аудио-визуално представата за джендърната диференциация говорещи, чиито гласове свидетелстват за сексуалната им ориентация към групата на мъжете, жените и транзитите:

Фиг. 1. Мъжки глас

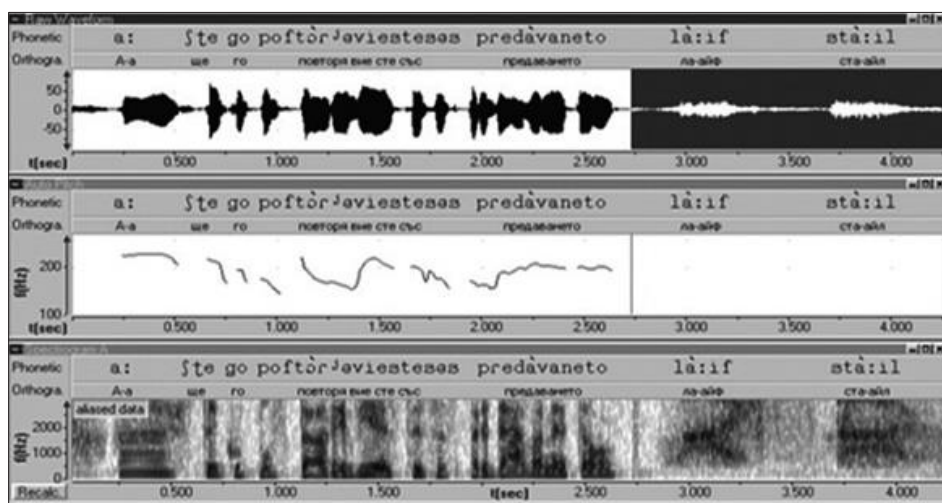
Фиг. 2. Женски глас

Контрастът на акустичните параметри се забелязва съвсем ясно по спектрите на двете звукокоизлъчвания на записи от български реклами на автомобили (www.auto.bg) – чрез експресии на мъжкия глас (Фиг. 1: *Ау-ау, ауто.бг* – автомобилният сайт) и експресии на женски глас (Фиг. 2: *Ау-ау, ауто.бг* – автомобилната страст). Що се отнася до спецификата на женския глас – като цяло той се възприема като по-висок от мъжкия. Това се дължи на факта, че гласните струни на мъжете са по-дебели и по-дълги, отколкото тези на жените, а дължината на вокалния тракт при жените е по-малка от тази на мъжете. Средното значение на честотата на основния тон при жените е около два пъти по-високо от това на мъжете. С оглед на емоциите прави впечатление, че жените са по-щедри при гласовите експресии на емоции от мъжете.

Най-характерното за мъжкия джендърен секселект (Фиг. 1) е вибрацията на гласа в ниския регистров диапазон при бавна скорост на темпото и удължаване на гласните като израз на върховно удоволствие, докато в женския джендърен секселект (Фиг. 2) се наблюдава напрегнат писклив изговор във високия тонален диапазон и увеличена скорост на темпото – индикация за оргазъм.

Определянето на секселекта на говорещи с транссексуална ориентация като характерен типов речев „портрет“ до скоро изобщо не е било предмет на вниманието на българската лингвистика. Първи опит за описание на тази специфична секселектна проява в българското публично речево пространство е направено в рамките на наблюденията върху българските групови джендърни прояви, записани, анализирани и интерпретирани от автора на настоящата статия в Лабораторията по приложна лингвистика на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“.

На Фиг. 3 е представен речевият „портрет“ (акустичният образ) на гласа на травестит, радиоводещ на рекламно развлекателно предаване. Тук, както е видно, речевите проби са сегментирани и транскрибирани:

Фиг. 3. Джендърен секселект на травестит

При джендърния секселект на травестита се забелязва комбинация от фалцетна, придишателна и шепотна фонация, които се усещат доверително, изповедно. В стилистично отношение цялостното впечатление от този рекламен дискурс е, че придишателната и шепотната фонация, както и отпуснатият глас на фалцета конотират така информацията, че реципиентът да усеща внимание, ласкавост и „мекота“ в гласовата окраска.

Необходимостта от изучаване на фонетичните характеристики на българската реч, реализирани с гласове на хора от различен пол и раз-

лична джендърна идентичност, се мотивира в настоящето от практическите потребности на съвременното общество и преди всичко от необходимостта от разработване на системи за автоматично разпознаване и синтез на звучаща реч. Човешкият глас се формира под влиянието на физически и биологически фактори. Наред с това различията във функционирането на гласните струни при мъжете и жените могат да бъдат предизвикани и вследствие на редица социални причини. И значението на гласовия диапазон на честотата на основния тон при мъжете и жените в значителна степен също се припокриват. Това предоставя на индивида разнообразни възможности за вариране и дори травестиране с помощта на гласа (използване на речева маска), което зависи от условията на комуникацията, емоционалното състояние на говорещия, нагласата и убеждението му за принадлежност към определена джендърна група и т. н. Половата стереотипизация поляризира гласовете най-общо като мъжки и женски и това дава основание по принцип да се говори за стереотип на доминиращата мъжественост (физическа маскулинност, агресивност, безцеремонност) и стереотип на доминираща женственост (женската мекост, толерантност, дружелюбност). Наличието на транссексуалните гласове с тяхното безспорно богатство на фонационни конотации и колоритност разрушават статуквото за диаметрална противоположност в перцептивните различия на традиционната дихотомия и насочват към извода, че усещането за гласов стереотип в джендърното пространство е по-скоро относително, индивидуално персонализирано, контекстуално зависимо и определенията като че ли все още са доста размити. Въпреки това обаче те дават реална представа за богатата гама от възможни нюанси на човешкия глас, а гласовият отпечатък е биометричната визитна картичка на личността.

Предпоставка за необходимостта от създаването на лингвистичната говорна персонология е фактът, че съвременният свят, съществувайки в режима на глобализацията, се характеризира с многообразие и мултикултурализъм, мобилност и съжителство на различни етноси и социални групи, носители на различни нагласи и ценностни системи. В контекста на тази диверсификация за целите на успешния интерперсонален обмен на информацията и за нейната сигурност се изисква легитимация (от лат. *legitimus* – законен) на персоналната идентичност на хората по време на тяхното общуване в реална или виртуална среда. Персоналната легитимност е уникално удобство в комуникацията, защото с помощта на индивидуалния гласов код може да се разбере *кое е лицето, кои са неговите неповторими характеристики (маниерът му на самоизразяване, принадлежността му към етнос, група, възраст, пол и др. параметри)*. Личностната идентификация по говора създава условия за надеждност и доверие в процеса на обмен на информацията, защото се базира на критериите за истинност и законност; тя способства за предотвратяване на злоупотребите и кражбите на персо-

нална идентичност, а също и за опасността от подмяна на човешката самоличност. Разпознаването на гласа на говорещия има голямо значение не само в обичайния ежедневен живот, но и в работата на официалните и правителствените учреждения. Всичко това е в синхрон и със задачите, които си поставя националната сигурност на всяка държава. Този принос представлява първи професионален научен опит за създаване на теория и методология за интегрирано многоаспектно изследване на персоналния човешки говор и тя да се превърне в нова специализирана приложна наука – *лингвистична говорна персонология*, която да характеризира човешката персоналност въз основа на многоликите превъплъщения на човешкия глас.

За съвременната лингвистична персонология и нейното бъдещо развитие е особено важно използването на възможностите на съвременния мултимодален интерфейс като приложение в най-различни отрасли на съвременния живот. Това не само ще улесни общуването в дигиталния и виртуалния свят на човека, но ще помогне за решаването на много практически дилеми в биометричния анализ, изучаването на чужд език, журналистическото разследване, социологическото и психологическото профилиране, провеждането на лингвистични експерименти и много други. Днес вече е назряла крайната необходимост от обединяване на едно място в творчески екипи на целия потенциал от изследователи в няколко научни области (в сферата на обработката на речеви сигнали, разпознаването на слухови образи, фонетиката, компютърната лингвистика, психолингвистиката, физиологията и др.), за да бъдат създавани системи, които да са способни да възприемат реч, както и други модалности, не по-лошо от човешкото възприятие.

Литература

- [1] – Аристотел. *Метафизика*. (Перевод с греческого П. Д. Первова и В. В. Розанова). Москва, Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2006, 232 с.
- [2] – Богин, Г. И. *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов*. (Автореферат диссертации докт. филол. Наук). Ленинград, 1984, 31 с.
- [3] – Вайсгербер, Й. Л. *Родной язык и формирование духа*. (Перевод с немецкого, вступ. ст. и коммент. О. А. Радченко). Изд. 2-е, испр. и доп. Москва, Едиториал УРСС, 2004, 232 с.
- [4] – Гак, В. Г. Язык как форма самовыражения народа. В: *Язык как средство трансляции культуры*. Москва, „Наука“, 2001.
- [5] – Димитрова, С. По спиралата на лингвистичните идеи. В: Стаменов, М., Панчев, И. (Ред.). *Актуални проблеми на лингвистиката*. По случай 80-годишнината на проф. Стефана Димитрова. София, АИ „Марин Дринов“, 2016.
- [6] – Иванцова, Е. В. *Лингвоперсонология: основы теории языковой личности*. Томск, Издательство Томского университета, 2010, 158 с.

- [7] – Караулов, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*. 1-е изд. Москва, „Наука“, 1987.
- [8] – Китайгородская, М. В., Розанова, Н. Н. *Русский речевой портрет*. Фонохрестоматия. Москва, „Наука“, 1995, 128 с.
- [9] – Кубрякова, Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). В: Степанов Ю. С. (Ред.). *Язык и наука конца XX века*. Москва, Институтт языкознания РАН, 1995.
- [10] – Личева, А., Дачева, Г. *Кратък речник на литературните и лингвистичните термини*. София, ИК „Колибри“, 2012.
- [11] – Нерознак, В. П. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. В: *Язык. Поэтика. Перевод*. Сб. науч. тр. Москва, Московский государственный лингвистический университет, 1996, с. 112–116.
- [12] – Попов, Д. *Лингвистична персонология по говора. Превъплъщенията на гласа*. Шумен, УИ „Епископ Константин Преславски“, 2016, 300 с.
- [13] – Потапова, Р. К. Сексолект как составляющая экспертной фоноскопии в криминалистике. В: *Гендер: язык, культура, коммуникация*. Материалы Первой международной конференции 25–26 ноября 1999. Москва, 1999, с. 81–82.
- [14] – Потапова, Р. К., Потапов В. В. *Язык, речь, личность*. Москва, „Языки славянской культуры“, 2006, 496 с.
- [15] – *Психологический словарь*. Москва, Педагогика-пресс, 1997, 440 с.
- [16] – Сепир, Э. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва, „Прогресс“, 1993.
- [17] – Трубецкой, Н. С. *К проблеме русского самопознания*. Собрание статей. Париж, Евразийское книгоиздательство, 1927.
- [18] – Шаховский, В. И. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации. // *Филологические науки*, 2002, № 4, с. 59–67.
- [19] – Bußmann, H. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart, Kröner, 1990.
- [20] – Eckert, H., Laver, J. *Menschen und ihre Stimmen: Aspekte der vokalen Kommunikation*. Weinheim, Beltz Psychologie Verlagsunion, 1994.
- [21] – Goffman, E. *Presentation of Self in Everyday Life*. London, Penguin, 1990, 1959.
- [22] – Jung, C. G. Psychological Types. In: *Collected Works of C. G. Jung*, Volume 6. Princeton University Press, 1971.
- [23] – Klyukanov, I. E., Leontovich, O. A. Russian Perspectives on Communication. In: Carbaugh, D. (Ed.). *The Handbook of Communication in Cross-cultural Perspective*. Routledge, 2016.
- [24] – Sapir, E. Speech as a Personality Trait. // *American Journal of Sociology*, 1927, vol. 32, p. 892–905.
- [25] – Weiner, I. B., Freedheim, D. K. (Eds.) *Handbook of Psychology*. Hoboken, New Jersey, John Wiley and Sons Inc., 2003.